

getirildi. 1760'ta Mehmed Şemseddin Dede'nin vefatı üzerine adı geçen mevlevîhanenin şeyhliğine tayin edildi. Bu vazifede iken vefat etti ve aynı mevlevîhanenin hazîresine defnedildi.

Kuvvetli bir mûsiki bilgisine sahip olduğu anlaşılan Ali Dede, bilhassa bestelediği saz eserleri ile şöhrete ulaşmıştır. Ancak eserleri, çok defa, Osmanlı ilim tarihinin tanınmış simalarından bestekâr ve şair Arapzâde Abdurrahman Bâhir Efendi'nin (ö. 1746) besteleri ile karıştırıldığından, zamanımıza ulaşan peşrev ve saz semâilerinin sayısı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kıp, *TSM Saz Eserleri*, s. 1, 9, 12, 18, 19, 20, 21, 34, 64, 66, 69; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Akbatu), IV/3, s. 95; "Arapzade, Ali Dede", 7A, III, 261; R. Ekrem Koçu, "Ali Dede Efendi (Arapzâde, Serneyzen)", *İstA*, II, 644.

NURİ ÖZCAN

ALİ DEDE, Bosnevî

(ö. 1007/1598)

Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden,
âlim ve mutasavvıf.

Bosna'nın Mostar kasabasında doğdu. Dinî ilim tahsilinden sonra tasavvufa ilgi duyarak Halvetî şeyhlerinden Bosnalı Bâlî Efendi'nin halifesi Nûreddinzâde'ye intisap etti. *Muḥâḍarât* adlı eserinde, Macaristan'da Sigetvar Kalesi civarında Kanûnî için inşa edilen türbede bir süre türbedarlık yaptığını söyleyen Ali Dede, türbenin yanındaki Halvetî Tekkesi'nin şeyhliğinde bulundu ve "türbe şeyhi" unvanıyla tanındı. 1593 yılında III. Murad tarafından makâm-ı İbrâhim'i yenilemek göreviyle gönderildiği Mekke'de *Temkînü'l-makâm fî Mescidi'l-ḥarâm* adlı eserini kaleme aldı. Serdârî-ekrem Satırcı Mehmed Paşa'nın daveti üzerine katıldığı Varadin Seferi dönüşünde Sigetvar Kalesi yakınlarında vefat etti. Sigetvar'daki makamına defnedildi.

Eserleri. 1. *Muḥâḍarâtü'l-evâ'il ve mûsâmerâtü'l-evâḥîr*. Süyûtî'nin *Kitâbü'l-Evâ'il*'ini örnek alarak yazılan bu eser "evâil" ve "evâḥîr" adlı iki bölüme ayrılmış olup ilk bölüm otuz yedi, ikinci bölüm ise dört fasıldan meydana gelmiştir. Eser Bulak (1300), Kahire (1311, 1314) ve Beyrut'ta (1398/1978) basılmıştır. 2. *Ḥavâtîmü'l-ḥikem ve ḥallü'r-ru-mûz ve keşfü'l-künûz*. Eserde tasav-

vufî ve kelâmî konularda üç yüz altmış meseleyi ele alan müellifin İbnü'l-Arabî'nin tesiri altında kaldığı dikkati çekmektedir. Eserin basılmış nüshasının kenarında Mahmûd el-Âlûsî'nin *el-Ecvi-betü'l-İrâkıyye 'alâ es'ileti'l-İrânîyye* adlı kitabı yer almaktadır (Kahire 1314).

3. *Temkînü'l-makâm fî Mescidi'l-ḥarâm*. III. Murad'a sunulan, Kâbe'nin tamininin tamamlandığını ve yapılan işleri bildiren rapor mahiyetindeki eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 3814/1, vr. 4-32). Müellif daha sonra aynı eseri Kâbe'nin tarihi ve kutsiyetiyle ilgili bilgileri ekle-yerek *Fazlû'l-makâm ve'l-Mescidi'l-ḥarâm* adıyla yeniden kaleme almıştır. Eserin bu ikinci şekli Kahire Dârü'l-kütübî'l-Kavmiyye'de (nr. 8304) bulunmaktadır. 4. *Risâle fî beyânî ricâli'l-gayb. Ricâ-lü'l-gayb** nazariyesini konu alan eserin yazma nüshası Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'ndedir (Oriental-nî institut iz biblioteke, nr. 904). 5. *Terbî-ʿu'l-merâtib ve'l-uşûl*. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 1773). 6. *Tercü-me-i Kasîde-i Rûḥâniyye*. İbn Sînâ'nın bir kasidesinin Türkçe tercümesi olan eserin yazma nüshası Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndedir (Gazi Husrev-Begove Biblioteke, nr. 2002).

Bursalı M. Tâhir'in zikrettiği *Envârü'l-meşânk* (bk. *Meşâyiḥ-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâlî*, s. 16; *Osmanlı Müellifleri*, I, 115), *Sübâ'ıyyât fî'l-fürûʿ* ve *er-Risâletü'l-intişâriyye* (bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 115) ile Kâtip Çelebi (bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1891) ve Bursalı Tâhir'in zikrettiği *Mevâkıfû'l-âḥire ve'l-leḫâ'ifü'l-fâḥire* adlı eserlerin yazma nüshaları bulunamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 60; Muhibbî, *Hulâşa-tü'l-eşer*, III, 200; Peçevî, *Târiḥ*, II, 219-220; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1286, I, 122; *Keşfü'z-zunûn*, I, 191, 330, 1891; Bursalı Mehmed Tâhir, *Meşâyiḥ-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâlî*, İstanbul 1318, s. 16; *Osmanlı Müellifleri*, I, 115; *İzâhu'l-meknûn*, II, 196; *Hediyetü'l-ʿarîfîn*, I, 750-751; Brockelmann, *GAL*, II, 562-563; *Suppl.*, II, 635; H. Sabanović, "Ali-Dede Bošnjak", *Knjizevnost Muslimana bih na Orientalnim Jezicima*, Sarajevo 1973, s. 96-101; İsmet Kasumović, *Filozofsko-Sufijsko Učenje Ali-Dede Bošnjaka* (doktora tezi, 1987), Sarajevo Filozofski Fakultet; a.mlf., "Dvije Verzije hronike o Mekame-i İbrahimu", *Analî Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, XIII-XIV, Sarajevo 1987, s. 153-178.

M. SERHAN TAYŞI

ALİ b. EBÜ TALHA

(علی بن أبی طلحة)

Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Talha Sâlim
b. el-Muhârik el-Hâşimî
(ö. 143/760)

Tebeû't-tâbiîn neslinin
meşhur müfessir
ve muhaddislerinden.

Aslen Cezîreli olup Suriye'nin Humus şehrine yerleşti ve ölünceye kadar orada oturdu. Mücâhid, Kâsım b. Muham-med b. Ebû Bekir es-Siddîk, Muham-med b. Zeyd ve Râşid b. Sa'd'dan hadis rivayet etmiş, kendisinden de Ma'mer, Abdullah b. Sâlim, Dâvûd b. Ebû Hind, Süfyân es-Sevrî, Muâviye b. Sâlih, Ebû Bekir b. Ebû Meryem gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır.

Kaynaklarda hayatı ve muhiti hakkında fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Ebû Dâvûd'un Abbâsîler'in Emevîler aleyhindeki imha siyasetini tasvip etmesi sebebiyle onu tenkit ettiği bilinmektedir. İbn Abbas'tan rivayet ettiği ve kendisine izâfeten *Şaḥîfetü 'Alî b. Ebî Talḥa* diye bilinen "tefsir sahîfesi" ile tanınmıştır. Ali b. Ebû Talha'nın bu *Şaḥîfe*'si, bir tek isnad zinciri ile nakledilerek hicrî üçüncü asra ulaşmıştır. İbn Abbas (ö. 68/687), Ali b. Ebû Talha, Muâviye b. Sâlih (ö. 158/775) ve Abdullah b. Sâlih'ten (Kâtibü'l-Leys, ö. 223/838) ibaret olan bu isnadı ele alan hadis münekkitleri Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbas'a ulaşmasının mümkün olamayacağını, mutlaka kendisi ile İbn Abbas arasında tâbiilerden bir şahsın bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aradaki bu râvi ile ilgili olarak Mücâhid, İkrime, Saîd b. Cübeyr veya Kâsım gibi isimler üzerinde durulmuş, Zehebî ise bu râvinin Mücâhid olduğunu söylemiştir. Ali b. Ebû Talha'nın, şeyhini atlayarak (mürsel olarak) İbn Abbas'ı zikretmesi tenkit konusu olmakla birlikte hadis münekkitleri, tâbiilerden rivayette bulunduğu şahısların sika olmasını göz önünde bulundurarak Ali b. Ebû Talha'ya ta'nedilemeyeceğini söylemektedirler. Dolayısıyla hadis kitaplarında İbn Ebû Talha'ya yöneltilen tenkitler isnadın muttasıl olmamasıyla ilgilidir. Bu sebeple onun İbn Abbas'tan bu tefsiri semâ* yoluyla almadığı hususunda tenkit edilmesi, eldeki yeni bilgiler ışığında bu tefsirin orijinalitesine hâlel getirmez (bk. Sezgin, I, 22). İkinci asırda Humus'un büyük bir

ilim merkezi olmaması, Ali b. Ebû Talha'nın Humus'tan dışarı çıkmaması, ilim ehli ve ilim merkezleri ile fazla temasta bulunmaması gibi sebeplerle bu sahife fazla tanınmamıştır. Ancak Humuslu bir zat olan Muâviye b. Sâlih vasıtasıyla Mısır'a götürülmüş, orada da Abdullah b. Sâlih'in nakli ile daha sonraki eserlere girmiş ve böylece kaybolması önlenmiştir. Tefsir tarihinde mühim bir yer işgal eden bu eser, maalesef bugün tam olarak elimizde mevcut değildir. Zamanında tefsirdeki aşırı re'y hareketlerine karşı bir reaksiyon olarak tefsire itimat olunamayacağını söyleyen Ahmed b. Hanbel bile Ali b. Ebû Talha'nın bu tefsir sahifesini, "Mısır'da tefsire dair bir sahife vardır. Bu sahifeyi Ali b. Ebû Talha rivayet etmiştir. Bir kimse bu sahife için Mısır'a seyahat etse seyahati boşa gitmiş sayılmaz" demek suretiyle övmüştür (*Kitâbü'l-İlel*, I, 94).

Ali b. Ebû Talha'nın bu tefsir sahifesi, İbn Abbas'tan rivayet yoluyla *tedvîn** edilenlerin en eskisi ve ondan gelen "tarik"lerin en sağlamı olması bakımından, Kur'an-ı Kerim'in tefsiri tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Bu değerli tefsir sahifesini ancak bazı müfessirler görebilmiş, ondan istifade edenler arasında Buhârî, Taberî, İbn Ebû Hâtim ve İbnü'l-Münzir gibi şöhretli şahsiyetlerin bulunması bu sahifeye atfedilen değeri daha da arttırmıştır.

Müslim, *Şahîh*'inde ("Nikâh", 133) *azl**'in hükmü hakkında Ali b. Ebû Talha'dan nakledilen bir haberi zikretmektedir. Buhârî ise Mısır'a yapmış olduğu seyahatlerde bu *Şahîfe*'yi ya doğrudan doğruya Abdullah b. Sâlih'ten veya başkalarından alarak isnadları zikretmeksiniz (ta'likan) İbn Abbas'a ulaştırmaktadır. Buhârî'nin "ta'lik"leri kısmında, genellikle Kur'an'ın garîb kelimelerinin izahlarında bu *Şahîfe*'ye atıfta bulunmaktadır. Taberî ise bu *Şahîfe*'yi Musanna' b. İbrâhîm, Ali b. Dâvud ve Yahyâ b. Osman vasıtasıyla Abdullah b. Sâlih'ten almıştır. Taberî, Buhârî gibi bu *Şahîfe*'den sadece Kur'an'ın garîb kelimelerini izah yönünden nakillerde bulunmamış, çeşitli hükümler, nüzül sebepleri, nâsîh ve mensuhla ilgili bilgiler ve diğer haberleri de almıştır. *Şahîfe*'nin girdiği kaynak eserlerden diğer ikisi de henüz yazma halinde bulunan İbn Ebû Hâtim ve İbnü'l-Münzir'in tefsirleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Nikâh", 133; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel* (nşr. Talat Koçyiğit—İsmail Cerrahoğlu), Ankara 1963, I, 94; Buhârî, *et-Târhu'l-kebir*, VI, 281-282; el-Cerhî *ve't-ta'dil*, VI, 191; Ebû Cafer en-Nehhas, *en-Nâsih ve'l-mensuh*, Kahire 1338, s. 15; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 134; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, VII, 339-341; a.mlf., *Fethu'l-bâr* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd v.dğr.), Bulak 1300, VII, 332; Hazrecî, *Hulâsa-tü Tehzîb*, s. 275; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 189; Sezgin, GAS, I, 22, 26, 27; M. Kâmil Hüseyin, "Şahîfetü 'Ali b. Ebî Talha", *Mu'cemü ğarbi'l-Kur'an* [M. F. Abdülbâkî], Kahire 1950, Mukaddime; İsmail Cerrahoğlu, "Ali İbn Abi Talha'nın Tefsir Sahifesi", *ACİFD*, XVII (1969), s. 55-82.

İSMAİL CERRAHOĞLU

ALİ b. EBÜ'r-RİCÂL

(علي بن أبي الرجال)

Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'r-Ricâl el-Kâtib eş-Şeybânî el-Mağribî el-Kayrevânî (ö. 432/1040-41 [?])

Astronomi âlimi.

Batı ilim âleminde Abenragel ve Albohazen adlarıyla tanınır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İspanya'nın Kurtuba şehrinde veya Kuzey Afrika'da doğ-

duğu rivayet edilir. Tunus'ta yetişmiş, Kayrevan sarayında Zîrî Emîri Muiz b. Bâdis'in hocası ve münecimi olmuş, aynı zamanda devlet idaresinde de önemli görevler yapmıştır. Muizz'in sarayının önde gelen şairlerinden İbn Reşîk'i himayesine aldığı ve onun da *el-'Umde fi mehâsini's-si'r* ve *âdâbih* adlı ünlü eserini kendisine ithaf ettiği bilinmektedir.

Ali b. Ebû'r-Ricâl'in en önemli eseri, astrolojinin ana konuları üzerine düzenlenmiş sekiz kitaptan oluşan *Kitâbü'l-Bârî fi ahkâmî'n-nücûm* adlı büyük ansiklopedidir. Çeşitli kütüphanelerde birçok yazması bulunan (bk. Sezgin, VII, 187) eser, 1254 yılında Castilla-León Kralı X. Alfonso için Yehuda ben Moşe tarafından eski İspanyolca'ya ve bundan da çeşitli zamanlarda Latince, İbrâ-nice, eski Portekizce ve diğer bazı Batı dillerine tercüme edilmiştir. Ali b. Ebû'r-Ricâl'in bundan başka *Urcûze fi'l-kazâye'n-nücûmiyye* adlı eseri ile bu eserin Ahmed el-Kunfûz el-Kostantinî tarafından yapılan şerhinin de birçok kütüphanede yazmaları bulunmaktadır (bk. Sezgin, VII, 188). *Kitâbü'l-Bârî*'de zik-

Kitâbü'l-Bârî fi ahkâmî'n-nücûm adlı eserin ilk iki sayfası (Suleymaniye Ktp., Damad İbrâhîm Paşa, nr. 3843)

